

TÜRÜK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:19, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received:* 17.11.2019

Kabul Tarihi / *Date of Accepted:* 23.11.2019

Sayfa / *Page:*149-164

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK845>

Yazar / *Writer:*

Dr. Öğr. Üyesi Ali Daşman

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Öğretmenliği ABD. Öğretim Üyesi
alidasman@hotmail.com

KIRGIZCA-TÜRKÇE YABAN HAYVAN ADLARI SÖZLÜKÇE DENEMESİ

Öz

Yeryüzünde evcil veya yırtıcı yabanî hayvanlar, yaşam alanlarını paylaştıkları insan topluluklarıyla inanç, mitoloji ve kültürlerin oluşması ve şekillenmesinde önemli yere sahiptir. İklim, arazi ve coğrafyanın getirdiği sıkıntılar (soğuk, sıcaklık, açlık vd.) kimi zaman birbirini kader arkadaşı, can yoldaşı; kimi zaman da av ve avcı pozisyonuna düşürmüştür.

Dünya halklarının kültür ve mitoloji tarihlerinde insanlarda olmayan birtakım özellikleriyle (uçma, yüzme, koku alma, güç vd.) yeryüzüne ışık ve ateşi getiren, bu özellikleri neticesinde: a) korkulan, b) saygı duyulan, c) totem olarak kabul edilip kutsanan d) aynı soy ve kan bağıyla bağlı varlıklara dönüşmüşlerdir.

Avcı toplumundan hayvancılığa, hayvancılıktan tarıma ve tarım toplumundan yerleşik topluma geçiş sürecinde insan, tabiat ve hayvan üçgeni; mitoloji, inanç ve dil dünyasının temelini oluşturmuştur. Hangi bilimsel disiplin olursa olsun bu üçgenden birini incelerken diğer iki unsuru gözardı etmesi mümkün değildir.

Hayvan ve hayvana dair anlatı ve dil göstergeleri; atasözleri, deyimler, argo ve özlü sözlerde; mitoloji, fabl, fıkra ve mizah türünde kendini göstermektedir. Dil dünyasına yansıyan hayvan ve hayvanların tür ve özellikleri, adları dar çerçevede bir sözlükçe denemesi (Kırgızca-Türkçe) bu araştırmanın sınırlarını

oluşturmaktadır. Avcılık ve hayvancılık terminolojisinin Türk Lehçelerinde karşılaştırılmalı çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç vardır.

Anahtar Sözcükler: hayvan adları, mitoloji, avcı toplum, kurt, kutsal hayvanlar

KIRGHIZ-TURKISH WILD ANIMAL NAMES GLOSSARY MODE

Abstract

Domestic or predatory wild animals on earth have an important place in the formation and shaping of beliefs, mythology and cultures of the human communities whom they share their living spaces with. The challenges rising from the climatic, land and geographical conditions (such as cold weather, hot weather, hunger etc.) sometimes made them a friend or a helpmate of each other, whereas they sometimes forced them to become a prey or a hunter.

In cultural and mythology history, global communities, with a number superhuman features (like flying, swimming, smelling, power etc.) transformed into creatures bringing light and fire to the world and consequently being a) feared of, b) respected, c) consecrated as a totem d) interconnected by the same family and blood tie.

The human, nature and animal triangle formed the basis of the world of mythology, belief and language in the process of transition from a hunter society to an animal breeding society, from animal breeding to agriculture and from an agricultural society to a settled society. It's not possible for any discipline to ignore the other two elements while studying one of the elements in this triangle.

Animal and the narrative and linguistic indicators regarding animal are reflected in proverbs, idioms, slang and concise words; in mythology, fables, jokes and humor. Modeling a narrow-scaled glossary (Kirghiz-Turkish) involving the names of the animals and the species and characteristics of animals reflected in the world of language, constitutes the framework of this research. Comparative studies of hunting and animal breeding terminology in Turkish dialects are needed.

Keywords: animal names, mythology, hunter society, wolf, sacred animals

Giriş

Dün olduğu üzere günümüzde de insan - hayvan ilişkileri noktasında, insanoğlu farklı türdeki hayvanların et, süt, deri ve hatta kemiklerinden yararlanma noktasında bütün sınırları zorlamaktadır. Bütün bunlara rağmen hayvan türlerinin yitirilmesi kaygısı, yani doğaya saygı, çevreyi koruma, ihtiyaçtan fazlasını tüketmeme veya şaman dininde hâkim-sahipleri incitmeme endişesi, oldukça iyi bilinen birçok töre ve geleneğin kaynağını oluşturmuştur. “Öteki ben” olgusuyla tanımlayacağımız bu ikili ilişkiler ve yaşam biçimi, özellikle Türk-Moğol çağında bütün özellikleriyle kendini gösterirken başka halklarda da bu tür inanç ve kültürel unsurların olmadığı anlamına

gelmemektedir. İnsanın doğa, hayvan ve kutsal sayılan varlıklarla bağlarının kanun, yasaklar ve sınırlamalarla somutlaştırılması Cengiz Han dönemine rastlamaktadır (Roux 2002: 231).

Arap tarihçisi El-Medaini'nin Türk ordu komutanının şu özelliklerine değindiğini ifade eder: “Türkler ordu komutanından horozun yürekliliği, aslan cesareti, tavuğun namusu, tilki kurnazlığı, yaban domuzunun saldırganlığı, köpeğin direşkinliği, turna kuşunun uyanıklığı, karganın ölçülü davranışı, kurdun savaş arzusu, yağru'nun (ineğin) sağlığı gibi hayvanların özelliklerine sahip olmasını ister. Kutadgu Bilig'de ise bir Türk hakanının savaşta bir arslan yüreği taşımasını, yaban domuzu inatçılığı, kurt gücü, ayı cesareti, karga, tilki, deve gibi hayvanların üstün meziyetlerini taşıması gerekir” (Roux 2002: 221).

İbn-i Fadlan, Başkırtlar'da on iki hayvanı totem kategorisinde ele alırken aynı zamanda bazılarının yılan, balıklara ve daha başkalarını turna kuşlarına taptıklarını ifade etmektedir (İbn-i Fadlan 2010: 20).

Türkler ve Moğolların insanları hayvanlara benzetme alışkanlığından hareketle Kaşgarlı Türklerin kurnazlıkları dolayısıyla kızları tilkiye, yiğitlikleri dolayısıyla erkekleri de kurtlara benzetmektedir (Roux 2002: 29).

Kimi halklarda totem kabul edilen hayvanla soy birliğine inanılır. Bir Kazak ailesi baykuş soyundan, bazı Buryatlar yaban domuzu, Golde boyu kaplan, Teleutlar ailesi bir kuzu, bir kartal soyundan gelmedir (Roux 2002: 39, 123, 132, 189).

İnsan ve hayvan soyunun aynı bir kelime ile birleşik şekilde ifadenmesi, şüphesiz, belirli toplum hayat şartlarından doğmuştur. Ailenin, yeni doğan ve topluma yeni üye olan unsurunu, ister insan, ister hayvan olsun, aynı bir kelime ile tescili, tarih boyunca bozkır Türklerinde bir gelenek olmuştur (Caferoğlu 1968: 2)

Arslan T.e (Dilçin 2014: 215), *Kaplan* (Kaftan) T. e (Dilçin 2014: 212), *Şahin* (Şahan (H), Şayın) *Far. e.* [*<şâhîn*] (Dilçin 2014: 360), *Kartal* T. e. (*<karta-l (karta- 'tırmalamak'*), *ğara-kuş* [charachus, kara kus] “kartal” (Karahan 2013: 1843). *Karakuş* T. e. [*<kara + kuş*] 1. Kartal. 2. Tavşancıl (tavşan avlayarak beslenen bir tür kartal) (Dilçin 2014: 214). vd. yırtıcı kuş ve hayvan adları kimi zaman Türk halklarında, özellikle Türkiye'de erkek adı olarak yer alırken Kırgızlarda kurt (börü), teke, bugu (Buğu), Krg. *быры* T. e. [*<buğu*] Erkek geyik (Dilçin 2014: 71) vd. hayvan adları büyük bir boyun alt boylarının adıdır.

“Kartal Kuzey Amerika yerlilerinin çoğunca, Nijerya'daki. İbibiolarca, Buryatlarca, Yenisey Ostiyaklarınca, Amerika'nın eski yüksek kültürlerince doğaüstü kudretlerle nitelenen bir kuştur. Mitolojide, inançlarda, sanatta gökyüzünün temsilcisi olarak büyük bir rol oynayan kartala aynı zamanda gelecekte haber veren, ruhlan öte dünyaya götüren, gökle yer arasında aracılık yapan kutsal bir kuş gözüyle bakılmaktadır” (Örnek 1995: 97).

Krg. *Бөрү* (börü), Rus. *Берю* — волк “kurt” adının Kırgızlarda On Kanat olarak bilinen Adigine boyunun bir alt boyu olarak karşımıza çıkmaktadır (Abramzon 1990: 189). Bunun yanında Göktürklerde de yaban hayvanları ile ilgili sözcüklere yazıtlarda rastlanmaktadır. Bunlar; *kurt* “böri”. *koyun* “кoн” dur.

(12)... Тәңри күч біртүк үчүн каңым каған сүци *бөри* таг әрміс, жағысы кон таг әрміс;... (KT D12), (Malov 1951:29) -Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.

Moğol ve Türk halklarında bunun içinde Kırgızlarda *бөрү* (kurt) totem olarak kabul edildiğinden Kırgızlar yeni doğan çocuğa kurtun safra kesesini kesip temizledikten sonra çocuğun bütün vücuduna sürerek “Ата-бабандын жөрөлгөсү, ата-энеңдин өбөлгөсү- Atalırımızın geleneği, anne-babamızın hediyesi” diyerek tedavi edildiğine inanırlar. Buradaki amaç yeni doğan çocuğun sağlıklı ve uzun ömürlü olması içindir (Usubalieva 2016: 288).

Эрке булан (Erke bulan) “geyik” ise Çekir, Sayak boyunun içinde bulunmaktadır (Karataev 2003: 206).

(8) *Käjik* jjü, *tabysyan* jjü, olurur ärtimiz... (T1 G1 8), (Malov 1951: 61).

(...yaban hayvanı (geyik) yiyerek tavşan yiyerek oturuyorduk. ...) T1 G1 (Aydın 2019: 177).

Kırgızların halk takviminde Calgan Kuran (Mart), Çın Kuran (Nisan), Bugu (Mayıs), Kulca (Haziran), Teke (Temmuz) gibi hayvan adları ay adları olarak kullanılmaktadır (Daşman 2006: 338-340). Günümüzde de Rusça ay adlarının yerine Kırgızca ay adlarının kullanımı tercih edilmeye başlanmıştır.

L.P. Potanov ve M. Borgyakov, devenin Kırgızlarda, yeri ve önemi itibarıyla vazgeçilmezi olarak kabul görmesinin yanısıra totem-hayvan olarak da algılandığını ifade etmektedir. Bu durumun Karahanlılar Devletinde de aynı olduğunu öne sürmüşlerdir. Sol Kanattaki Kırgızların Basit Boyunun askeri narası *Ак буура* “Ak buura” (Ak Deve) olduğu bilinmektedir. *Ак буура* damızlık deve anlamındadır. *Буурасы кырин буркулдан, Кыш чилдеде тиштерин Кычыратын кайраган* (Үмөталиев) (Kırgız Tilinin Sözdüğü 2010: 280). Etonimin paraleli Solto Boyunun içinde de bulunmaktadır. Ayrıca Kırgız etnonimindeki deveyle ilgili aşağıdaki etnonimler mevcuttur: *Deve* (Kırçak), *Ak Boto* Krg. Ак бото, Kırgızların Fergana vadisinde (Özbekistan kısmı) yaşayan Kırçak boyunun bir alt boyudur. (Karataev 2013: 198), *Ak Deve* (Kuşçu), *Ak Buura*, Krg. Ак буура: *Ak deve* (Basız), *Kök Boto* Krg. Көк Бото: Boz Deve (Sarı Bağış), *Buura* Krg. Буура (Çekir Sayak), *Taylak* Krg. тайлак : (Çekir Sayak), vb. (Karataev 1994: 18).

Buura (Буура) Kırgız Dilininin açıklamalı sözlüğünde damızlık deve olarak açıklanmaktadır. Kırgızlarda günümüzde bir boy adı olarak anılsa da geçmişte Müslüman olmadan önce şaman inancı hâkimdi ve totem olarak kabul ediliyordu (Karataev 2003: 53-54). Altaylık şamanların dini leksikasında *бура* (пура) kullanılan bir terimdi. Altaylılar ve Dağlık Altay’daki Teleütlerdeki şamanlar kurban edilecek at (cılık) (boğarak öldürürler) olarak adlandırılır. Bu ritüele ise “nypan-jat” — “превращение в пура” derler. Konuşma dilinde ise “пуруп салар” (purup salar) olarak adlandırılır. Kuzey Altaylılarda *бура* (bura) kutsal ruhların ve tanrıların bindikleri at olarak adlandırmışlardı. Bazı şamanlar dinî ritüel sırasında “bura”nın yardımıyla göğe yükselirlerdi. Onların dinî inançlarında tanrı (Gök Tanrı) “бура” bura’yı kamlara (şamanlar) yardımcı olarak gönderirdi. Ölen şamanın gömülen atına «бура кама» (bura kama) denir (Potopov 1991: 51).

Gülensoy Türkler ve Moğolların karada yaşayan *arslan*, *kaplan*, *kurt*, *börteçinoa*, *bozkurt* gibi güçlü hayvanlar ile havada uçan *kartal/bürküt*, *şahin*, *doğan sungur/bayşinkor* gibi alıcı ve güçlü

kuşların adlarını çocuklarına verdiklerini ifade eder (Gülensoy 2011: 24). Türk halkları çocuklarına karada yaşayan ve uçan hayvan adları verirken aynı zamanda boy, sülale adlarının da hayvan adlarıyla adlandırıldığına tanık olmaktayız. Örneğin; Kırgızlarda kuş adlarıyla anılan boy adları: “Balık Kartalı (Saruu Boyu), Aladoğan (Cetigen), Bozdoğan (Munguş), Puhu Kuşu (Bugu), Baykuş (Munguş), Karga (Moğollar), Boz Toygor (Nayman), Bülbül (Saruu), Kuş (Saruu, Su Murun), Balıkçıl Kuşu (Teyit), Tepeli Doğan (Kıdırşa), Serçe (Kıpçak), Toygar (Bugu), Yaban Ördeği (Bugu), Flamingo (Coru), Kara Sığırcık (Çekir Sayak) vd.” (Karataev 1994: 31).

Kırgızlar gündelik yaşantılarında ay adlarını yabancı hayvan adları ile adlandırmışlardır. Bunun yanı sıra Göktürklerden günümüze kadar Türk halklarının yıl adlarının adlandırılmasında on iki hayvanlı Türk takviminin kullanıldığı bilinmektedir. Her ne kadar günümüzde Türkiye’de bu takvim aktif olarak kullanılıp bilinmese de Orta Asya’daki Türk halklarında Kazak, Kırgız vs. yediden yetmişe herkes bu takvimin işlevselliğini bilmekte ve kullanmaktadır. Örneğin, birisine hangi yılda doğduğunu diye sorulduğunda o yıl hangi hayvan yılına denk geliyorsa o hayvanın adını söyleyerek cevap verir. *İt, koyun, yılan vb.*

İnsan hayatı için ekonomik ya da besin değeri olmayan hayvanların da eserde yer alması Kâşgarlı’nın ve Türk toplumunun, dünyayı- yaşanılan hayatı bir bütün olarak kavradıklarını ve günlük hayatlarında yaşattıklarını göstermektedir (İlhan vd. 2008: 259-277). Yine aynı şekilde Kâşgarlı’nın divanında “hayvanların kürkünden giyim malzemeleri ürettikleri için karsak, adhıg, ıvık, sugur, tavışgan,tilkü, kiş vb. av ve avcılıkla ilgili hayvan adlarının yer aldığı görülür” (Gül 2015: 23).

Hayvanlar ve insanlar arasındaki soy birliği, kutsallık, totem, majik bağ vd. kavramlar yalnız Türk toplumlarına has kavramlar değildir. Toplayıcılık, avcılık, konar göçerlikten yerleşik düzene geçene kadar bütün insanlık tarihinde bu süreçleri yaşayan halkların yaşamında şu veya bu şekilde hayvan kültü farklı tanım ve algılamalarla varlığını sürdürmektedir. Bu tür tanım ve algılamalar; dil, din kültür bağlamında en derin izlerini de av ve avcılık alanında göstermektedir (Caferoğlu 1968, Örnek 1995).

1. Hayvan Adlarına Yönelik Lesikolojik Unsurlar

Günümüz Türkçesinde olduğu üzere diğer Türk lehçelerinde de hayvanların: don/renkleri, sesleri, davranış biçimleri, yavruları, yavrularının yaş ve dişlerine göre aldıkları adlar itibarıyla zengin bir sözcük ve kavram dağarcığı yer almaktadır. Anadolu Türklüğünde ayının değişik adları bulunmaktadır: *dazlak* (DS. IV 1993: 1394), *gocaoğlan*, *koca oğlan*, (DS. VI 1993: 2089), *kosso II* (DS. VIII 1993: 2931), *momo (momoç, moo)* (DS. IX 1993: 3209); *apalak (III) I. Ayı yavrusu* (DS. I 1993: 282); ballak 3. Ayı yavrusu (DS. II 1993: 498); *ayı balası* [ayı palağı] (DS. I 1993: 416), *bozur* (DS. II 1993: 753), *duvaç: ayı yavrusu* (DS. IV 1993: 1614), *fasıl (II) Ayı yavrusu* (DS. V 1993: 1838); *fetik: Ayı yavrusu* (DS. V 1993: 1848); *palak (III)*, [palağı, palah], *palk* (DS. IX 1993: 2384) II vd. Yakut, Tuva ve Sibirya bölgesi Türk halklarında ise ayının çok sayıda adlandırmaları mevcuttur. Bu adlandırma ve ayıyı kutsal sayma Ruslarda da yer almaktadır.

Türklerin tarih ve kültür dünyasında varlığında adından her zaman sözettiren “kurt”un Anadolu’da onlarca adı vardır: *avan* (DS. I 1993: 375), *boboli* (DS. II 1993: 715), *boru* (II) (DS. II 1993: 741), *böcü* 2. (DS. II 1993: 755); *canaravar* [canava, canıvar, cenavar, çanavar (II)] *Kurt*,

canavar (DS. III 1993: 854); *dikar* (I) (DS. IV 1993: 1484); *dikkulak* (II) (DS. IV 1993: 1488); (DS. VI 1993: 2189); *kaşkıır* (DS. VIII 1993: 2680); *dağda gezen 2.* (DS. IV 1993: 1324); *yalınsak: 1. Tek gezen azılı kurt* (DS. XI 1993: 4146).

Kurt ve kurda ait mitoloji, efsane ve anlatıları yalnız Türk kültür tarihiyle sınırlandırmak doğru değildir. Söz konusu adlandırmaları, diğer halkların dillerinde de görmek mümkündür. Kırgızlarda *börü* yaygın adıyla bilinen “kurt”un değişik adları yazı ve konuşma dilinde yer almaktadır. Bu tür yabancı hayvanlara değişik adların verilmesi totemizm, animizm gibi dini inançlar ve halk inançları kaynaklıdır. Avla uğraşanların yaban hayvanlarının adlarını değişik adlar vererek adlandırırılar. Bunun sebebi avlanma esnasında av hayvanının kendi adını duyduğunda avcıdan kaçacağı ya da avcıya zarar verebileceği düşüncesinden o hayvanlara farklı ad vererek onları bir türlü aldatma yoluna gitme endişelerinden kaynaklanıyor olabilir. Örneğin; Kırgızlar *арстанды* (arstandı-aslanı) – *шер* (şer), *кабылан* (kabılan-kaplan); *жолборсту* (colborstu- kaplanı)– *таргыл* (targıl); *аюуну* (ayunu-ayıyı) – *өтөгөн* (ötögön); *карышкырды* (karışkırdı- kurtu) – *ташкаккыр* (taşkapır), *улума* (uluma), *бөрү* (börü), *көк жал* (kök cal), *көк серек* (kök serек), *аты жаман* (atı saman), *ит-куш* (it kuş), *оозу кара* (oозu kara), *кызыл кабак* (kızıl kabak), *көк кабак* (kök kabak), *куйруктуу* (kuyruktuu), *көктүн уулу* (köktün uulu), *теңирдин уулу* (tengirdin uulu), *токмок куйрук* (tokmok kuyruk), *пагамбардын ити* (pagambardın iti- peygamber iti), *каракулак* (karakulak), *каманды* (kamandı-yabanî domuzu) – *кара кийик* (kara kiyik), *кылкыйма* (kılkıyma) ya da *кыйма* (kıyma) diyerek güzel adlandırma yoluna gitmişlerdir (Çerikbaeva 2016: 184).

Börü ve diğer hayvanlarla ilgili Dîvânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de sosyal hayatın durumuna ve kullanım alanlarına göre karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; günümüz Kırgızcasında kullanılan börü Divan'da kurt ve sırtlan biçiminde kullanılmaktadır. Böri: kurt. (DLT I 1998: 36), ar böri: sırtlan (DLT I 1998: 79). Kutadgu Bilig'de ise “En çok kullanılan hayvan adı 103 kere ile *at* ve *attan* türemişlerdir. Bunu 33 defa ile “kuş” adı ve ondan türemişler takip eder. Kuş adı 18 kez, örüng kuş 7, kara kuş 5, kuşçı da 3 defa geçer. Üçüncü sırada da 25 defa ile *yılkı* ve türevleri vardır (Bozkaplan 2007: 110).

Köktürk Yazıtları ile Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda evcil ve yabancı hayvanlar, av hayvanları, hayvan toplulukları için ayrı sözcükler kullanılmış; adlandırmalarda, hayvanların sahip olduğu nitelikler gözetilmiştir (Ergene 2014: 182). Aşağıda da aynı sınıf türüne ait üst anlamı domuz olan hayvanın alt anlamları Anadolu ağızlarındaki kullanım biçimleri gösterilmiştir.

Türklerde benimsenmeyen, kutsanmayan bir hayvan olarak görülse de bölgeden bölgeye değişen domuzun da çok sayıda adı vardır. *azılı* Kart erkek yabancı domuzu. (DS. I 1993: 439), *bangış*, [bangıç, bankış] Dişi yabancı domuzu (DS. II 1993: 520), *bengiç* Bir yaşındaki domuz yavrusu (DS. II 1993: 628), *çalguç* [çalğuç] 1. Azgın erkek domuz. (DS. III 1993: 1053), *çızga* (cızga (III), cızka (II) (DS. III 1993: 1201), *kesegen* (II) [keseğen (II)] Erkek domuz. (DS. VIII 1993: 2761), *yalıñ* (X)-1 Erkek domuz. (DS. 1993: 4145), *dımbız* (DS. IV 1993: 1459), *gaban* (II) Yabancı domuzu. (DS. VI 1993: 1884), *ganik* 2. Domuz yavrusu (DS. VI 1993: 1914), *gara canavar* (DS. VI 1993: 1918), *hek* (II) Azılı erkek domuz (DS. VII 1993: 2329), *muçı* (I) Yabancı domuzu (DS. IX 1993: 3178), *yeğe-2* Sürüyle gezen yabandomuzlarının öncüsü. (DS. XI 1993: 4223), *kırçıl* (I) 1. [→kırçal] 2. İhtiyarlanmış erkek domuz. (DS. VIII 1993: 2819); *tanişman* Yeni doğan domuz

yavrusu. (DS. VIII 1993: 3820), *yazarlak* Bir yaşındaki domuz yavrusu. (DS. XI 1993: 4215); *panik* Küçük köpek, fino köpeği; domuz yavrusu. (DS. IX 1993: 3392), *palk* (II) 4. Bir yaşındaki domuz yavrusu; tavşan yavrusu. (DS. VII 1993: 3382), *kaban* (III) Azılı erkek domuz (DS. VIII 1993: 2581); *karaböcü* (I) [karacanavar, karapürçek] 1. Domuz (DS. VIII 1993: 2639); *kehten bakan* Domuz. (DS. VIII 1993: 2722), *kötü hayvan* Domuz. (DS. VIII 1993: 2982), *moza* (I)[mazak (IV),mazalak (I), mazu (III), mozak (I), mozalak (II), mozga, mozu (I), 2; muzak (I), muzu (II)] Domuz yavrusu. (DS. IX 1993: 3212), *otak* 5. Domuz yavrusu (DS. IX 1993: 3475); *doğuz* [doğuz] (DS. IV 1993: 1562), *yazarlak* bir yaşındaki domuz yavrusu. (DS. XI 1993: 4215), *yeye* (III) Erkek domuz vd. (DS. XI 1993: 4260).

Yabani hayvanları yazıtlarda da sıkça karşımıza çıkmaktadır Örneğin; “*Doğuz* Sözcüğünün KÇ yazıtında geçtiği yer şöyledir: KÇ 18 (D 6): <...> küli çor yeti yaşına ygr ölürti tokuz yaşına azılgı *tonuz* ölürti [kar]luk yağıt[d]okda tezde süñüşdökde ‘<...> Küli Çor yedi yaşında (?) öldürdü. Dokuz yaşında azılı (vahşi) domuz öldürdü” (Aydın 2016: 24).

Türkiye'nin farklı bölgelerinde *kaya kartalı*, *şah kartal*, *büyük bağırğan kartal*, *küçük bağırğan kartal*, *atmaca kartalı*, *cüce kartal*, *atkuyruklu kartal*, *kuzu kartalı*, *balık kartalı* adıyla yaşamlarını sürdürmektedir. Halk dilinde kartal değişik varyantlarla adlandırılmaktadır (Güngör 2014: 323). Yırtıcı kuşların gerek çocuklara gerekse soyadları olarak ad verildiği bilinmektedir. Türkiye Türklerinde *doğan*, *tuğrul*, *şahin*, *kartal* gibi yırtıcı kuş adları erkek adları olarak verilmektedir (Gül 2006: 188).

Yukarıda verdiğimiz hayvan adlandırmalarına daha birçok örnek (*geyik*, *yılan*, *kurbağa*, *kertenkele* vd.) getirmek mümkündür. Söz konusu adlandırmaların temelinde tabu vardır. Kutsal sayılan veya korkulan varlıkların başat adlarının yerine, o hayvanları çağrıştıran başka sözcükler kullanılmaktadır.

Bir yaban hayvanının farklı adlarının olmasında totemizm ve tabunun izleri olmakla birlikte adlandırmada: **a)** hayvanın çıkarmış olduğu ses, **b)** başka bir hayvan ve canlıya benzetme, **c)** cesaret, güç, saldırganlık, zekâ vb. fizikî ve ruhsal özellikler, **d)** korkulan ya da saygı duyulan varlık olması vb. özellikler önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla hayvanların adlarına yönelik kavram dünyası; yaşam alanları, türleri, hastalıkları, tüyleri, karakterleri, davranış biçimleri ve özelliklerinden dolayı onomostika, dilbilim, folklor, mitoloji vb. bilim dalların araştırma alanına girmektedir.

Kırgız dilci Abak Biyaliyev 1970'li yıllardan beri hayvan adları, hayvanların türleri, alıcı kuşlar, yırtıcı hayvanların tür ve özelliklerine yönelik adlandırmaların etimolojisi vb. konularda zengin bir arşive sahiptir. Söz konusu araştırmacı karteks usulüyle adları derlemiş, Kırgızistan'ın her bölgesine giderek *bürkütçü* (Kartalla avcılık yapanlar), avcılarla görüşerek saha araştırması yapmıştır. A. Biyaliyev, söz konusu derlemelerden örnekler göstermiş, bu makalenin, sözlükçenin hazırlanmasında arşivinden yararlanmamıza izin vermiştir.

2. Kırgızca Hayvan Adlarına Yönelik Sözlük Çalışmaları

Kırgızca sözlük ve sözlük çalışmalarına yönelik en kapsamlı çalışmaları leksikolog, dilci Şeralı Caparov yapmıştır. Sözlüklerin tipolojik açıdan sınıflandırmasını yapmış ve günümüze kadar gelen sözlükler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir:

- a) Ansiklopedik sözlükler
- b) Filolojik (veya dilbilimsel) Sözlükler
- c) Onomastik Sözlükler
- d) Terminolojik-Alan Sözlükler
- e) Aymaktık (çölkömtanuu bağıttığı) Sözlükler (Caparov vd. 2013: 92-114).

Kırgız dilindeki yaban hayvanları ve avcılığa yönelik sözvarlığı, kavramlar, anlatılara yalnız Kırgızcanın değil, Türkçe ve diğer dil ve kültürlerinin de temel sözvarlığı ve zenginliği olarak bakmak gerekir.

Kırgızistan'da hayvan adları, türlerine yönelik dil çalışmaları özellikle 1960'lı yıllardan sonra Kırgız Milli Bilimler Akademisi dil bölümünde başlatılmıştır. "Avcılık ve hayvan adlarına yönelik araştırmalar, K. K. Yudahin'in hazırlamış olduğu Kırgızca- Rusça sözlük temelinde ilk çalışmalarını başlatmıştır. Leksikolog ve sözlük çalışması yapan K. K. Yudahin ve B. M. Yunusaliyev gibi akademisyenlerin başkanlığında bütün Kırgızistan'ın bölgelerinde saha araştırmaları yapılarak derlenmiştir. Karteks usulü derlenen sözcükler akademide redaksiyondan geçirilmiştir. Bu çalışmaları yapanların başında Abak Biyaliyev gelmektedir.

Sözkonusu akademisyen, konuyu yalnız hayvan adlarıyla sınırlandırmamış; avcılık, avcılık türleri, av hayvanları, avla ilgili gelenek, görenek ve inançların yanısıra flora ve faunaya bağlı adlandırma ve etimolojileri hakkında ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. Avcılık terimlerini bir sisteme getirmek amacıyla meslekî terminoloji sözlüğünün bir ihtiyaç olarak kendini gösterdiğini dilci ve dilbilimciler dile getirmişlerdir.

Kaplıncılık, mergencilik, münüşkörlük, kartal ve diğer alıcı kuşlarla avcılık, alıcı kuşları eğitme, it (taygan) tazı ile avcılık vb. konularda terimler Kırgız dilinde yer almaktadır. Yine ava giderken kullanılan aletler, av öncesi ve sonrasına yönelik batıl inanç ve ritüellere dayalı leksikolojik unsurları dilin temel sözvarlığı olarak ele almak gerekir. Çünkü hangi dil olursa olsun konuyla ilgili yüzlerce atasözü, deyim, fıkra, anlatı dilin zenginliğini oluşturmaktadır.

Avcılığa dayalı terimler ana dilin tarihi derinliğinde zenginliğini günümüze kadar taşıyan en eski dil göstergeleridir. Avcılık terimleri, avcılıkla uğraşan insanlar arasında sözlü türde günümüze kadar gelmiştir. Kırgızistan'ın değişik bölgelerinde her türlü flora faunasına uygun avcılığın yerel özellikleriyle kalıplanıp gelişen bazı bölgelerdeki terimlerin diyalektik, ağız, varyant ve eşanlılıkları ayrıntılı olarak incelenmiştir. A. Biyaliyev, sözlüğünde bunların arasında edebî dilin normuna uygun olanlar temel alınıp diğerleri de ek olarak vermiştir.

Sözlük alfabetik sıraya göre dizilmiş olup örneğin *şumkarın* (şahin) türleri (baldaktuu şumkar, kasa şumkar) ve onun yerel adlandırmaları (ak şumkar, kara şumkar vd.) alt başlıkları verilmiştir. Her bir terimin omonim terimi Roma rakamıyla verilmiştir: Bostek I Ayının talpağı, Bostek II Samku, fazana vd.

Sonuç

Kırgızlarda olduğu üzere, konar-göçer toplumların tarihi kültür derinliklerinde hayvanların ayrı bir yeri ve önemi olmuştur. Mitoloji, destan, menkıbe, dinî hikâyeye, masal, fabllarda hep hayvanlar vardır. Onlar insanların yardımcıları, dostları ve kan bağı olan soydaşlarıdır.

Kültür ve folklor anlamındaki bu zenginlik, dil ve edebiyata da yansımaktadır. Dolayısıyla insanı ve insanlık tarihini öğrenirken hayvan adalarından terminolojisine kadar bütün kavramlar; veterinerlik, çevrebilim, ziraat ve tarımı ilgilendirdiği gibi dil, edebiyat, sosyoloji ve etnolengüistik vb. bilim dallarını da ilgilendirmektedir. Dolayısıyla insanı tanımak ve anlamak için diğer canlıların dünyasını tanımak gerekir.

Lehçelerarası dil çalışmalarında dar anlamda sözlük ve sözlükçe çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmaların nitelik ve niceliği arttıkça dil, edebiyat ve kültür alanında yapılan çalışmalara katkı sağlayacaktır. Bu katkıların en başında da lehçelerarası aktarmadır.

Kaynaklar

- Abramzon, C. M. (1990). *Kırgızı i İh Etnogenetiçeskiyei İstoriko- Kulturnıye Svyazi*. Frunze.
- Atalay, Besim, çev. (1998). *Divanu Lûgat-it-Türk Tecümesi. Cilt I*. Ankara: TDK.
- Atalay, Besim, çev. (1992). *Divânü Lügati 't-Türk Tercümesi I*. Ankara: TDK.
- Aydın, Erhan (2016). «Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar.» *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi IX.1*: 1-51.
- . (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Baygabılov, T. (1960). *Mergendın Sırı*. Frunze.
- Biyaliev, A. (1972). *Kırgızdardın Angçılık Kesibinin Eldik Terminderi* (Basılmamış Doktora (Kandidattık) Tezi. Frunze,
- Biyaliev, A. (1967). *Angçılık Terminderinin Kırgızça-Orusça Sözdüğü*. Frunze,
- Bozkaplan, Şerif Ali. (2007). “Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2.4*: 1111-1118.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). “Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1-15*.
- Caparov, Ş. ve T. Sıdıkova (2013). *Azırlı Kırgız Tilinin Leksikologiyası cana Leksikografyası*. Bişkek.
- Çerikbaeva, N. (2016). “Tergöö Sözdördün Payda Boluu Sebepteri (Anglis cana Kırgız Tilderindegi Materialdarda)”. *İzvestiya Vuzov Kırgızstana 9*: 183-185.
- Daşman, Ali (2006). “Kırgız cana Türk Tilderinde Ay attarı II”. *Cusup Baladagun Atındağı Kırgız Uluttuk Universitetinin Çarçısı Vestnik 4*: 338-341.
- Derleme Sözlüğü (1993). Ankara: TDK.
- Dilçin, Cem (2014). *Adlar Sözlüğü I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ergene, Oğuz (2014). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Hayvan Adlandırmalarına İlişkin Belirleyiciler”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. s. 179-213*.
- Gül, Bülent (2006). “Hayvan Adları İle Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları”. *Türkbilig 12. s. 185-191*.

- Gül, Mehmet (2015). “Dîvânü Lugâti’t Türk’teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”. *idildergisi.com* 4.15. s. 1-24.
- Gülensoy, Tuncer (Bahar 2011). “Anlamları Kötü Türk Kişi Adları”. *Dil Araştırmaları*. s. 23-29.
- Güngör, Ahmet (2014). “Kırgızlarda Kartalla Avcılık Geleneği”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* s. 319-339.
- İbni Fadlan (2010). *İbni Fadlan Seyahatnamesi*. Çev. Ramazan Şeşen. 1. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İlhan, Nadir ve Mustafa Şenel (2008). “Dîvânü Lugat’İt Türk’e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları”. *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 3.1.
- Karahan, Akartürk (2013). “Codex Cumanicus’ta Hayvan Adları”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic: 1839-1865*.
- Karalaev, S. (1955). *Kanattu Kuştar*. Frunze.
- Karalaev, S. ve K. Eşmambetov (1952). *Bürküttör*. Frunze.
- Karataev, Olcabay (2003). *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- . (2013). *Kırgızdardın Tegi*. Taraluu Arealı Etnostuk Madaniy Alakaları. Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesinin Basılmaları.
- . (1994). «Kırgız etnonimiyası, Tarihı=Lingvistikalık İzildö, Kandidattık Dissertatsiya (Basılmamış Doktora Tezi)» Bişkek.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü (2010). Bişkek: Avrasya Press.
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti*. Moskva-Leningrad: Akademi Nauk SSR.
- Örnek, Vedat Seyis (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Potopov, L P. (1991). *Altayskiy Şamanizm*. Leningrad: "Nauka" Leningradskoe otdelenie.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı.
- Tsagaraev, T. (1956). *Promislovie Zveri i Ptitsi Kirgizi*. Frunze.
- Usubalieva, A. (2016). «Türk Tildüü Elderde Balanın Törölüşünö cana Ösüşünö Baylanışkan İrim - Cırimdar cana Kaada Salttar (Talas Oblosunun Misalında)» Oş MU Carçısı 3.1. s. 285-290.
- Yudahin, K.K. (1940). *Kırgızca- Orusça Sözdük*. Furunze.

EK: KIRGIZCA-TÜRKÇE YABAN HAYVAN ADLARI SÖZLÜKÇESİ

Sözlükçenin hazırlanmasında aşağıdaki sözlüklerden yararlanılmış ve alfabetik sıraya göre verilmiştir. S. Karalaev 1995, Karalaev vd. 1952, Baygabılov 1960, Tsagaraev 1956, Bıyaliev 1967, (Bıyaliev 1972)

A

Ак кийик (аркар, кулжа жана куран, элик): ak geyik, (dağ koyunun dişisi dağ koçu ve karaca gibi hayvanlara verilen genel ad)

Ак куу: kuğu

Ак чулаң түлкү: kurşunî tilki, boz tilki

Аладунга, аладунган: saksığan (Ianius excubitar)

Алагүү: Bir nevi yabanî orman güvercini.

Алаканат: boz ördek

Ала мойнок: Ауı yavrusu (bir yaşına kadar olan)

Алгыр (куш, бүркүт, тайган): Alıcı, avcı hayvanlar (kuş, kartal, tazi)

Алгыр куштар: Alıcı kuşlar (kartal, dışındaki bütün yırtıcı kuşlar girer).

Алдыдан чыгуу: Önüne çıkmak / birinin karşısına çıkmak

Алма баш: Alma baş (Namlunun ucunda kalın demiri bulunan eski bir tüfek çeşidi)

Алтай: Kızıl tilki.

Алты атар: Altılı tüfek.

Аңы качуу: Avın kaçması (Avcılık inançlarına göre kural dışı hareket edildiğinden avcının av yaparken hiç bir avın olmaması ve avdan eli boş dönmesi)

Арам өрдөк: Podicipedes, Podicipediformez.

Аркар: Dağ koyununun dişisi.

Аркардын козусу: Dağ koyununun kuzusu

Аркардын кууту: Dağ koyununu avlama zamanı

Атала: Bulamaç

Аюу: ayı

Ак аюу: kutup ayısı

Күрөң аюу: kahverengi ayı

Кара аюу: kara ayı

Буурул аюу: boz ayı

Кара ооз аюу: insanlara saldıran azılı ayı Токту аюу: iki yaşına çıkmamış ayı

Инек аюу: ihtiyar dişі ayı

Өгүз аюу: ihtiyar erkek ayı

Аюунун торпогу: iki yaşına çıkmamış olan ayı yavrusu

Б

Баарын: Falco Canarius (bir nevi doğanla) Feregrinus (bir çeşit doğan), çiftleşmesinden meydana gelen bir çeşit doğan

Баарчын: Флтнці түу дөкөн каракуш.

Баарчын-2: Yedinci tüy dökен каракуш.

Баатыр дордок: Kartal nevelerinden biridir (ki onun gagası şişmiş gibi görünmektedir).

Баатыр кашка: Alın beyaz olan kartalın bir çeşidi

Баба кийик: Yaşlı geyik

Багылдыр: Dağ keçisi(1-2 yaşındaki)

Бала: birçok av hayvanının yavrularına verilen genel ad yoktur. Örneğin: zerdua yavrusu, kunduz yavrusu, çakal yavrusu, tavşan yavrusu vardır. Bununla beraber kurt yavrusu, köstebeğin yavrusu, porsuk yavrusu vardır.

Bunun yanında чөңдөлөй: (dağ fareinin yavrusu), барсолдой: (porsuk yavrusu), бөжөк: tavşan yavrusu) genel adlandırmalar da mevcuttur.

Бака баш: Karakuş çeşitlerinden biridir.

Бала бүркүт: Bir yaşına kadar olan karakuş yavrusu.

Балапан: Ferik.

Балапан басуу: Kuluçkaya oturtmak.

Балапан чыгаруу: Kuş yavrularını çıkarmak.

Балта-жугар: Leş akbabaları (Vulturidae)

Балыкчы (өрдөк): Karabatak (ördek).

Бараң: Pistonlu tüfek.

Бардаңке: Rus Bardenke tüfeği.

Бармак тиштөө: Genç avcı için dua edilmesi.

Бармак тиштетүү: Avcıların dost olurken, iyi dileklerde bulunurken, yemin ederken birbirlerine söz vermeleri.

Берен: En yırtıcı kartalın bir türü.

Берметтүү берен: Tırnaklarında boğum boğum halkaları bulunan bir çeşit kartal.

Беш түлөгөн кыргыз: Beşinci tüyü dökmüş atmaca.

Беш атар: beşli tüfek.

Беш атар кек: Beşli küçük çaplı tüfek.

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2019, Yıl 7, Sayı: 19

Issn: 2147-8872

Боз кийик (эчки, теке, бөкөн, жейрен): кеçi, дағ кеçиси, ceylan ve sayga (iri bir nevi karaca) gibi hayvanlara verilen genel ad.
Боз куштары: Дағда, el деғmemiш topraklarda bulunan кушлар (boz keklik, kaya keklik, bildircin, toy кушу (otis tarda) ve erkek keklik gibi кушlara verilen genel isim.

Бозум: İki уаşıнда olan karakuş.

Бокбюксфлинт:

Боки:

Боолуу (куш, бүркүт): Şeritli, bağılı куш.

Борбаш: Вүyük, kül rengine de olan saksаған.

Борбуй: baldır.

Боркочор: Bir уаşıнда olan дағ кеçиси.

Борчун: boz ördek.

Бостек-1: süлün куşunun dişisi.

Бостек-2: аюунун талпагы: kurutulmuş ayı derisi.

Бөжөк: tavşan yavrusu, çişik.

Бөктүрүү: atmacanın (yere yaklaştığı zamandaki uçuşu).

Бөлтүрүк: kurt yavrusu.

Бугу: geyiğin yahut maralın erkeği (hona-erkek, maral-dişi)

Бугучар: genç geyik yahut genç maral (2 уаşıнда).

Бука-1: honanın boğası.

Бука-2: kapsule değerek ateşlendirici bız gibi tetik.

Букта (тайган): tazi.

Бүркүт: kartal.

Тор бүркүт: аға yakalanan kartal.

Уя бүркүт: yuvaya alınmış kartal.

Кара бүркүт: yaşlı kartal.

Качкан бүркүт: sahibinden kaçan kartal.

Бүркүт күйгүч: alıcı кушları avlıyan avcı (ağla avlar).

Бүркүттүн табы: karakuşun antreman etmesi.

Бүркүттүн үйүгүшүү мезгили: kartalların çiftleşme dönemi.

Баатыр дордок: kartal nevelerinden biridir (ki onun gagası şişmiş gibi görünmektedir).

Баатыр кашка: alnı beyaz olan kartalın bir çeşidi.

Берен: en yırtıcı kartalın bir türü.

Берметтүү берен: tırnaklarında boğum boğum halkaları bulunan bir çeşit kartal.

Бүркүт: kartal.

Тор бүркүт: аға yakalanan kartal.

Уя бүркүт: yuvaya alınmış kartal.

Кара бүркүт: yaşlı kartal.

Качкан бүркүт: sahibinden kaçan kartal.

Кара ала: kartal yavrusu.

Сары уңкуй: gözü sarı, baldırını çok kalın, çok çevik kartalın bir türü, buna nadiren

Д

Даңгыт (карышкыр): Erkek kurt.

Даары: barut, ok darı.

Кебек даары: saçma.

Кара даары: kara kurşun.

Даары ийлөө: kurşun yarma.

Делдеш: üç уаşıна kadar olan дағ koyunu.

Дондой: дағ кеçisinin oğлаğı (erkek).

Доңуз: yabanî domuz.

Дөбөт: (көpek ailesinden danların erkeği, örneğin: erkek kurt, erkek zerdeva, erkek köpek, erkek tazi).

Дөң бөрү: vahşi kurt.

Дүрөгөй тайган: köpek ile tazının çiftleşmesinden meydana gelen tüyü uzun bir tazi çeşidi.

Дүрмөтү бар мылтык: dolu tüfek.

Е

Егерь: attığı şaşmaz avcı.

Ж

Жагалмай: bozdoğan (Falco subbuteo).

Жаздообай: ilkbahar doğan tavşan yavrusu.

Жазы тумшук: geniş gagalı ördek (Anas Clypeata).

Жайлообай: yazın doğan tavşan yavrusu.

Жанбоз же жампоз: karakuş nevelerinden biri.

Жез тырмак: ihtiyaç karakuş.

Жейрен-кара куйрук: ceylan.

Жоон билек: bacakları kalın karakuş nevelerinden biri (bunlar kurdu bile yakalayabilir).

Жусак: ikinci yaşına basan keçi.
 Жыйырманчы мылтык: yirmili tüfek.
 Жыйырма сегизинчи (мылтык): yirmi sekizli tüfek.
 Жыгчыл (тайган): avın kokusunu iyi alan tazi.

З

Зубр: Avrupa bizonu.

И

Илбээсин-илбесин: zümresine mensup olmayan bütün diğer kuşların genel adıdır.

Илбирс: Sibirya parsı, Tilis irbis.

Илгич тээк-эркек тээк.

Илинин чөлү: karakuş nevelerinden biri.

Иленүү: tazağa düşmek.

Ителги: bir nevi doğan, Falcolaniarius.

Индия казы-маңка каз: dağ kazı.

К

Кабылан: bununla Kırgızlar muayyen bir yabanî hayvanı değil de, genelce iri ve kaplana benzer bütün hayvanları kastederler; pars; kaplan, bebr ve kabilan tuugah.

Кагаз жез: kovan.

Кагын: zatırriye, akciğer iltihabı.

Каз: kaz, кара каз: karabatak, ак маңдай каз: alnı beyaz kaz (Anser Albifrans).

Кайып – кайберен: 1. dağlı geviş getiren, hayvanların hâmisî. 2. bu gibi hayvanların umumî adı.

Кайырма: erkek ördek.

Калтар: parlak, siyah tüylü tiliki.

Ак калтар: mavi tilki envaindan biridir.

Кызыл калтар: kızıl tilki.

Кара калтар:

Канчык: dişi köpek, kancık.

Кара ала: kartal yavrusu.

Карабин: kısa namlulu tüfek.

Кара боор: Caldırıs Alpına.

Кара боор: step çili.

Кара каз: karabatak, Phalacrocorax.

Кара кашка тынар: ensesi ve alnı beyaz olan Accipiter Gentilis denilen kuş nevelerinden biri).

Кара мал: kara geyük (domuz ve ayı gibi hayvanlara verilen genel ad).

Кара көздүн тукуму:

Кара куйрук: seylan.

Кара шумкар: Falco Gyrfalco.

Кар басуу: эки кар баскан: уаş (küçük hayvan yavrusu için); эки кар баскан: iki yaşına basmış.

Каркыра: bir çeşit turna (Anthropodes Virgo).

Кармүштөк: büyük kirpi: Hystricidae.

Карсак: bozkır tilkisi.

Карчыга: 1. dōş (derisi yüzülmüş hayvan gögölesinin bir kısmı) 2. atmaca (kartalgillerden, ava alıştırılabilen küçük bir yırtıcı kuş).

Карышкыр: kurt.

Карышкырдын күчүгү, бөлтүрүк: kurt yavrusu.

Карышкырдын уюгу: kurdun ini.

Карышкырдын үйүгүшүү мезгили: çifleşme dönemi.

Карышкыр тийүү (малга): kurt karması.

Карышкыр тууган убак: karolun doğum уарма zamanı.

Кашка тиш: ön dişler.

Каш кулак: porsuk.

Кашкулактын өтү: porsuk ödü.

Кашкулактын майы: porsuk yağı.

Кекилик: kaya kekligi.

Кекилик өтүү (жазында тоону карай, кеч күздө өндүрдү карай).

Кел кажыр: bir nevi akbaba: Vulturidae.

Келте боз: kuuruğu kısa, gözlerinin içi beyaz olan bir nevi karakuş.

Кереге чалгын: kanatların gerilişi, açılışı.

Кер марал: koyu doru maral.

Кийик: (domuz müstesha olmak üzere) bütün çatal tırnaklı yabanî hayvanlar.

Кийик оту: yabanî ot.

Кийик уулоо: geyük avlama.

Кызыл кийик: (dağ tekesinin dişisi ve bir vahsî hayvan adına verilen genel ad).

Төө кийик: yabanî deve.

Коён: tavşan.

Ак коён: beyaz tavşan.
 Сур коён: kır tavşan.
 Коёндун жатагы: tavşan ini.
 Коёндун чыйыры: tavşan izi.
 Козу (аркардын баласы): dağ koyununun kuzusu.
 Коңгуроо: çan, kamrana, zil-жылаачын.
 Короз: horoz (tavuk soyluların erkeği).
 Корук: kuru (içine girmek ve ileşmek yasak olan orman v.s.). çit, çitle çevirilmiş mahal, çitle kuşatılmış arsa.
 Корукчу: koruyu koruyan kişi.
 Котур: uyuz (hayvanlarda).
 Кош ооз: iki namli ağız olan tüfek-кош кай.
 Кошман: itelgi nevelerinden biridir (bu kuşun göğsünde baştan başa beyaz bir yol vardır).
 Көгүчкөн: güvercin, аска көгүчкөн: kaya güvercini (Columba Rupestris), ак төш көгүчкөн: beyaz göğüslü güvercin (Columba Leuconota), көк көгүчкөн: mavi güvercin (Columba Livia).
 Көк карга: mor karga.
 Көкмөк: 1. iki yaşında olan dağ koyunu. 2. iki yaşında olan geyik
 Көк куш: gök kuş.
 Көк мээ: kurt hastalığı.
 Көк серек: kurt.
 Көк чулдук: çulluk.
 Көк чыбык: eski bir tüfeğin çeşidi.
 Көл бука: balaban kuşu.
 Көңө: karakuş burun delikleri.
 Кулжа: dağ koçu.
 Кулан: yabani keçi.
 Кумгай: itelgi nevelerinden biri.
 Кум түлөк: таш түлөк: ilk tülemeden sonraki karakuş (yani, ikinci yaşına girdiği çağda); таш түлөк: ikinci tülemeden sonraki karakuş.
 Кум чулдук: bir nevi çulluk.
 Кулажын: ikinci yaşına girmiş olan dana.
 Кунан аюу: ikinci yaşına girmiş ayı.
 Куран: 1. bir vahşi hayvanın adıdır. 2. Kırgız halk takviminde bir ayın adıdır (ki bunlar iki tanidir; calgan kuran ve çın kuran: mart ve nisan ayları).
 Курама сүмбө: uzun, harbî, tüfek çubuğu.
 Кур дүрмөт: tetiği başa ökmek.
 Куш: kuş, (kuşlara verilen genel ad, bunlar kendi aralarında birkaç çeşide ayrılırlar), алгыр куштар: уыртчы кушлар, (kartal dışında, çevikliğine, uçmasına, avını yakalayabilmesine, rangine v.s. gire bir kaç çeşide ayrılır),
 жөнөкөй куштар: normal kuşlar,
 ак куш: beyaz renkli kuşlar (bunlara beyaz atmaca (Astur palumbarisus) Astur palumbarisus denilen atmacanın dişisi ve bir nevi atmaca girer),
 кара куш: kara renkli kuşlar,
 карчыга куш: atmaca kökenli kuşlar,
 көк куш: уыртчы mavi kuşlar,
 туруктуу куштар: sabit bir yerde yaşayan kuşlar,
 саз куштары: sazlıklarda yaşayan kuşlar, суу куштары: suda yaşayan kuşlar.
 Куштун табы: kuşların eğitilmesi.
 Куш күйгөн чак: kuşların avlanma zamanı.
 Куш атар: saçma tüfeği.
 Күздөөбай: sohbaharda doğan tavşan.
 Күрткү: karın donması,
 күрткүдөгү из: donan kar üzerindeki hayvan izi.
 Күчүк: enik.
 Кызыл баш: Aythya ferina denilen bir çeşit ördek.
 Кызыл эт балапан: tüylenmiş ve henüz uçmayan kuş.
 Кыйгыр: Bir nevi atmaca.
 Кыл куйрук: bir nevi ördek (Anas acuta).
 Кымкар: yağmur karışık kar.
 Кыламык: henüz yağan ince kar tabakası.
 Кыраан: çevik, göregen, iyi kapan,
 кыраан бүркүт: iyi kapan karakuş, кыраан тайган: çevik av köpeği,
 кыраан мерген: attığı şaşmaz avcı.
 Кыргоол: erkek sülüngiller
 Кыргыз: genç atmaca
 Кыргыз: bir nevi atmaca.

Кысыр: kısır.

М

Маароо: meleme.

Машут: ağır tüfek.

Мамалак: ayı yavrusu.

Маңка каз: dağ kazı.

Марал: maral.

Маралдын кууту: maral avlama zamanı.

Маралдын музоосу: maral yavrusu (buzağı).

Маралдын мүйүзү: maral boynuzu.

Мар теке:

Мекиян: tavuk soyundan olan kuşların dişisi.

Малор: bir çeşit karkuş.

Маңдөлөй: fare yavrusu.

Муз мурут: bir çeşit karkuş ki gagasının iki yanında bıyıkları olur.

Музоо: buzağı (bir yaşında olan).

Мылтык: tüfek.

Милтелүү мылтык: fitilli tüfek.

Шыйрактуу мылтык: destekli tüfek.

Мышык: kedi.

Ала мышык:

О

Он алтынчы: on altılı tüfek.

Орок тумшук: bir çeşit çulluk (gagası orağa benzeyen).

Очогор: bir çeşit eski zaman tüfeği.

Ө

Өрдөк: ördek, сери арам өрдөк: Podiceps cristatus denilen bir eşit ördek.

Арам өрдөк: Podiceps griseigena denilen bir nevi ördek.

Боз же куу өрдөк: Anas stepera denilen bir çeşit mrdek.

Кызыл баш: Aythya ferina denilen bir nevi ördek.

Ак көз өрдөк: Aythya niroca denilen bir çeşit ördek.

Кызыл тумшук өрдөк: Netta Rufina denilen bir çeşit ördek.

Үрпөк баш өрдөк: Aythya Fuligula denilen bir çeşit ördek.

Чаар ала өрдөк: Anas fenelops denilen bir çeşit ördek.

Чачылуу өрдөк: Aytha fuligula denilen bir çeşit ördek.

С

Сары: bir nevi karkuş.

Сары уңкуй: gözü sarı, baldırı çok kalın, çok çevik kartalın bir türü, buna nadiren rastlanır (bir nevi karkuş).

Сары чычкан:

Сасык күсөн: kakarca (hayvan) ач күсөн: küçücük bir hayvanın adı.

Серке: bir yaşta olan bir dağ tekesi.

Соёчор: bir yaşında olan geyik.

Сөнөр-1: suna.

Сөнөр-2: ilk kar.

Суксур: Anas tadorna denilen ördek (kara ördek).

Суу күсөн: btaklık samuru, Avrupa vizona.

Суур: köstebek, dağ sıçanı.

Суусар: ağaç sansarı, zerdeva / c. Orman zerdevası.

Сүлөөсүн: vaşak.

Сындырма: kırma (tüfek).

Сыргак:

Т

Тайган: tazi.

Ташыркоо: ayakların zedelenmesi.

Теке: dağ keçisi.

Телчигүү: ilk adamları atmak, yürümeye başlamak.

Темир канат: vücudu henüz tüylerin kökleriyle kaplanmaya başlayan kuş yavrusu.

Тике тээк:

Токой суусары: orman zedevası.

Токол: boynuzsuz.

Токтогон жери: göçmen kuşların duraklayıp kondukları yurt.

Токту: iki yaşında olan ayı ya da köstebek.

Тоодакчы тор ала: bir nevi atmаса.

Торопой: domuz yavrusu.

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2019, Yıl 7, Sayı: 19

Issn: 2147-8872

Торпок: br yaşta olan bir ayı yavrusu.
 Торуккан куш: avdan kaçan kuş.
 Туйгун: beyaz atmaca. kasa туйгун: en iyi hakiki atmaca. сөөк туйгун: bir nevi atmaca.
 Гунжур: Astur palimbarius denilen atmacanın dişisi.
 Турна: turna.
 Турнабай: dürbün.
 Турумтай: bozdoğan (Falco Vespertinus).
 Түлкү: tilki.
 ак түлкү: akşar (akşın) tilki (albinas).
 ак чулаң түлкү:
 алтай кызыл түлкү: kızıl tilki.
 барак же жетик түлкү: uzun tüylü tilki.
 боз түлкү: boz tiliki.
 Күрөң түлкү: Kahverengi tilki.
 Түлкү алуу: tilki avı.
 Түлкү тиштетүү: tazıya tilki kaptırma.
 Тынар: kuş nevelerinden biri.
У
 Узун куйрук сары чычкан: uzun kuyruklu sarı sıçan.
 Улак: oğlak.
 Улуу: uluma, uluyuş.
Ү
 Үйүр: sürü.
 үйүргө бөлүнүү: (yazın keçilerin ve tekelerin ayrı ayrı olması).
Ч
 Чаарчык: karaca yavrusu (yani doğmuş).
 Чабалай: karaca yavrusu.
 Чагырма: üç yaşına giren geyik.
 Чагышуу: bağlama.
 Чартеке: ihtiyar teke.
 Чебич: iki yaşında olan bir dağ tekesi.
 Чекирдин тукуму: bir dücünceye göre gözü kara oln kuşların tümü.
 Чил: boz keklük.
 Чыгоол мылтык: eski zaman tüfek çeşidi.
 Чокунун карасы: bir nevi kartal.
 Чөл бүркүтү: çöllerde bulunan karakuş nevelerinden biri.
 Чөл сары: bir nevi kartal.
 Чөндөлөй: köstebeğin yavrusu.
 Чулдук: su çulluğu / bekasın.
 Чүйлү: Astur Palumbarius denilen bir çeşit atmaca.
 Чүрөк: bağirtlak.
Ш
 Шаа мүйүз: büyük boynuzlu, iki yaşında olan teke.
 Шумкар: sungur (Falco Candicans).
Ы
 Ылаачын: Feregrinus denilen doğan; onun neveleri kara ылаачын ve kızıl ылаачын ылаачын табы: doğanın eğitilmesi.
Э
 Эгиз сары ала: bir kuş türü.
 Элик: karaca.
 эликтин шыйрагы: karaca baldırı.
 элик уулоо: karaca avı.
 Эчки маарак: bekas.